

schat worden, bij voorbeeld het ingrijpen van de overheid in de dorpscultuur. Ten tweede heb ik getracht enkele beelden die van de Afscheiding bestonden, te analyseren en te toetsen.

Een belangrijke vraag was, welk aandeel de meer gegoeden hadden in de Afscheidingsbeweging, met name tot welke sociale laag de afgescheidenen en vooral de initiatiefnemers behoorden. Dat er jarenlang een discussie over dit onderwerp gaande was, schijnt Knetsch te zijn ontgaan. Voor hem schijnt een beschrijving van de maatschappelijke achtergrond van godsdienstige gebeurtenissen niet belangrijk te zijn en daarmee gaat hij voorbij aan artikelen, geschreven door onder meer prof. dr. J.A. Bornewasser en prof. dr. W. Frijhoff op dit terrein. Knetsch schrijft namelijk, dat de sociale verhoudingen voor het onderwerp van geen belang zijn.

Terwijl prof. dr. L.H. Mulder in zijn probleemstelling en analyseschema de Afscheiding voornamelijk opvat als een sociaal conflict - zie blz. 352 van zijn proefschrift *Revolte der Fijnen*, Meppel 1973 - is mijn analyseschema, gebaseerd op een analysemodel van F. Braudel en D.Th. Kuiper, ruimer en veelvormiger, omdat ik *bij voorbaat* mogelijke invloeden en factoren niet wil uitsluiten, juist omdat het te bestuderen verschijnsel zo complex is.

De Afscheiding in Almkerk en Emmichoven kwam mede tot stand dankzij de acties van rijke boerenzoons, onder wie Arie den Dekker en Jan de Jong. Het betrof dus niet alleen verzet van kleine luyden, maar van de dorpselite, wat in Genderen ook het geval was. Bovendien had ds. H.P. Scholte uit Genderen contacten met de fam. Den Dekker. Het optreden van charismatische predikanten en hun contacten met rijke boeren hebben mede de verschillen per dorp doen ontstaan. Het aandeel van rijke boeren is groter dan menig kerkhistoricus heeft gedacht en dan uit de studie van L.H. Mulder over de Afscheiding in acht Friese dorpsgebieden naar voren komt. Dit gegeven doet vermoeden, dat het in de Afscheiding eerder om een godsdienstig dan een sociaal conflict ging. Hierin zit ook het verschil met Mulders studie. Dit nieuwe gegeven is gevonden dankzij de door mij gehanteerde sociale stratificatie, waarbij ik niet alleen uitga van het beroep, maar dankzij het landbezit - een essentieel gegeven - onderscheid maak tussen rijke en arme boeren. Deze stratificatie is een onmisbaar middel om een antwoord te vinden op de vraag naar de sociale herkomst van de afgescheidenen. Ik wilde niet bij voorbaat de religieuze wortels van de Afscheiding aangeven, maar aan het eind van mijn studie bleek dat er in Almkerk-Emmichoven minder sociale wortels aanwezig waren dan in Friesland. Waar rijke boeren het voortouw namen, ging een groot deel van de bevolking mee.

Knetsch vindt het door mij gehanteerde schema, waarbij ik oorzaken van vervreemding aangeef, onhanteerbaar. Het laat juist zien dat er een relatie is tussen een regio en een godsdienstige mentaliteit, die als gevolg